

СӨЗ ЖАНА СӨЗ АЙКАШТАРЫ ДЕНГЭЭЛИНДЕ КЫТАЙ ТИЛИНЕН КЫРГЫЗ
ТИЛИНЕ ТЕКСТИК КОТОРУУ ЭРЕЖЕЛЕРИ
ПРАВИЛА ТЕКСТОВОГО ПЕРЕВОДА НА УРОВНЕ СЛОВ И СЛОВСОЧЕТАНИЙ С
КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА НА КЫРГЫЗКИЙ ЯЗЫК
RULE OF TEXT TRANSLATING WORD AND PHRASE FROM CHINESE INTO KYRGYZ

*Мамытова М.К. – магистр, ЖАМУ
Эшназаров А. Б. – магистр, КЭР СПУ*

Аннотация: Берилген илимий эмгек кытай тилинде жарык көргөн маалымат булактарын же адабий көркөм чыгармаларды маңыздуу сөз жана сөз айкаштары деңгээлинде которуу маселеси каралды.

Аннотация: Данная статья на китайском языке рассматривает вопросы правильного перевода с учетом специфики языка.

Annotation: This article is in Chinese examines the correct translation-specific language.

Ачкыч сөздөр: иероглиф, фоноидеограмма, пинин, путоңхуа, тон, диалект, эквиваленттүүлүк, морфема, транскрипция, калька.

Ключевые слова: иероглиф, фоноидеограмма, пинин, путоёхуа, тон, диалект, эквивалентность, морфема, транскрипция, калька.

Key words: hierogram, phono ideogram, pinyin, putonghua, ton, dialect, equivalent, morpheme, transcription, calque.

Азыр дүйнө элинин алтынчы бөлүгү б.а. бир миллиарддан ашуун адам кытай тилинде сүйлөшөт. Ошондой эле акыркы жыйырма жылдыкта социалдык статистика боюнча өтө тездик менен кеңири таркалып жаткан тил катары маалымдалып келүүдө. Чындыгында баардык маселелерге ар түрдүү социалдык же саясий-экономикалык тармактар арасында кытай тилинин катышы менен жүрүп жаткан байланыштар себептүү болууда. Ошону менен бирге кытай тилинде берилген түшүндүрмөлөр же маалыматтар, баардык ишкердүүлүктү өз кучагына алуу менен керектүү материалдарды которууда кээ бир татаалдыктарды жаратууда.

Сөз башы “кытай сабаттуулугу” жөнүндө болсун. Бул маани бизче “кытай жазуусун таануучулук” же “иероглифтер” жөнүндө түшүнүк. Кытай каттары – иероглифтер жазууда пайдаланылган фоноидеограммалар же элес-түшүнүктөргө ээ болгон белгилер. Белгисиз болгон каттардын маанисин, сөздүктөрдүн жардамы аркылуу, негизги башпоочу сызыкчалары аркылуу маанисин чечмелейбиз. Негизинен кытай тилиндеги дайыма турмуш-шартта пайдаланылып жүргөн сөздөр бир же эки каттар белгисинен турушат, сырттан кирген сөздөр маанилик чечмеленүүсү же тикелей тыбыштык окулуусуна карай үч же төрт кат белгисинен турат. Мисалы: 房子 үй, 斧头 балта, 茶 чай, 文化 маданият, 中学 орто мектеп, 工人 жумушчу ж.б. Сырттан кирген сөздөрдү түзүүдө тикелей маанилик байланышы бар каттар бириктирилип түзүлөт же алардын транскрипциясы боюнча жазылуусу мүмкүн. Мисалы: 维生素 витамин, 拖拉机 трактор, 心理学 психология, 塑料袋 полиэтилендик капча, 打印机 принтер, 笔记本 (电脑) ноутбук ж.б. Азыркы кытай тилиндеги материалдарды которууда дагы бир маселе, кытай жазмасында пайдаланылып жаткан каттардын так саны болбогондугу. 现代汉语词典 “Азыркы кытай тилинин каттар маанисин түшүндүрүүчү сөздүктө” 62 миң кат берилген. Ал эми гезит-журналдарды окуу жана маанисин которуп түшүнүү үчүн жогорку окуу жайлардын кытай тили же котормочулук адистигин аяктаган квалификациялуу адистер үчүн алты миң катты таануу жетишпүү деп эсептелүүдө.

Акыркы 50-60-жылдары кытай графикалык жазмасы өтө тез өзгөрүүгө дуушар болду. XX кылымдын орто чендеринде, 1950-жылдардын башында кытай жазмасы кагаз бетинде жогортодон төмөн карай жана оңдон солго карай жазылган. Китепти “аягынан” башгап азыркы араб китептери сыяктуу окулган. Бирок, кийин кытай каттарынын жазылуу эрежеси солдон оңго карай жазылып, европалык китеп стилине өтөт. Негизги маселе эски каттарды окууда турат. Бул каттар окуу жана жазуу шарттарында көп эмгекти талап кылган. Себеби көптөгөн татаал сызыкчалар курамынан турган ар бир катты жазуу, ал тургай эске сактап калуу көп кыйынчылыктарды туудурган. Албетте 1960-жылдары Кытайда эски салттык жазуудагы каттар (традициялык үлгүдөгү иероглифтер) реформасы жүргүзүлбөгөндө берилген материалдарды которуу жана маанилерди чечмелөө белгилүү бир убакытты талап кылмак. Кыскартылган каттар (кыскартылган иероглифтер) салттык каттарды жазуудагы сызыкчалар санын кыскартуу менен түзүлүп, бирок фонетикалык окулуусу (拼音 *pīnyīn* пинин-каттын тыбыштык окулуусу) сакталып калган. Мисалы: 學習 *салттык жазуудагы каттын азыркы кыскартылган абалдагы жазуусу* 学习, фонетикалык окулуусу (拼音 *pīnyīn* негизинде) *х и é х í мааниси: окуу, билим алуу, үйрөнүү*. Бирок, кытай калкынын Тайван, Гонконг, Аомын, Сингапур аймактарындагы жашоочулары пайдаланылган маалымат каражат булактары эски салттык жазууда калган.

Кийинки маселе кытай тилиндеги ири диалектилердин речтик катыштары. Кытай Эл Республикасынын негизги диалектиси түндүк б.а. калктын көп бөлүгү пайдалануучу пекин диалектиси – путоңхуа негизделген. Путоңхуа - (普通话 – *pǔtōnghuà*) нормативдүү кытай элинин жалпы тили болуп эсептелип, жалпы кытай элинин билим алуу, массалык маалымат каражаттары, эл аралык мамилелер иш-чаралары анын негизинде жүргүзүлөт. Путоңхуа тондук фонетикалык системадагы тил, белгилүү үн жасоодогу интонация негизги оорунда турат. Эгерде тондук жасалуу эрежеси сакталбаса сөздүк каталыктар жаралат. Мисалы: 达到 *dá dào жетишүү, жетүү (этиши)*, 打到 *dǎdǎo кулатуу, түшүрүү (этиши)*, 大道 *dàdào чоң жол(зат атооч)*. Жогоруда мисал катары берилген сөз айкаштарынын тыбыштык жасалуусу окшош болгону менен тондук белгилери ар башка жана сүйлөм тизмегинде алар үндүү тыбыш берген тамгалар үстүнө коюлган, тондук белги аркылуу айырмаланып окулат. Мындан сырткары котормочулар шанхай, гуандон (кантон) диалектилеринен кабардан болуусу да керек, себеби кеңири таркалган бул диалектилердеги сүйлөп жаткан кытай жарандарында да “путоңхуа” речтик акценти кездешет. Мисалы: акцеттик каталыкты карап көрсөк сычуандык (провинция аталышы) адамдын *sì* тыбышын айтуусунда путоңхуа да “төрт” сан атооч түшүнүгүн алабыз, бирок ал акцеттик каталык менен путоңхуанын *shì* тыбышын жасап жатканын (мааниси “он” сан атоочу) көпчүлүгү түшүнбөй калат. Кытай тилинен кыргыз тилине которуудагы таталдыктар фразеологизмдер, макалдар, тарыхый материалдардагы кездешүүчү аталыштар, адабий сүрөттөмөлөр, саясий кыска берилген маалыматтар түзүшөт. Синхрондук которуудагы көрсөтүлгөн таалдыктардын аналогдук маанисин табуу бир аз кыйынчылыктарды туудурат. Соз жана соз айкаштары деңгээлде кытай тилинен кыргыз тилине тексттик которууда көбүнчө эквиваленттүүлүк жана аныктык эрежелери колдонулат.

Сөз, анын компоненттери болгон морфема жана сөз айкашы маанисиндеги түшүнүктү камтыган, кытай тилиндеги лексикалык сөз бирдиктери менен берилген маалыматты, кыргыз тилинин сөз айкаштарынын маанисине теңдештирип которуу - эквиваленттик которуу эрежеси болуп эсептелет. Лексикалык эквиваленттүүлүк бүтүн же жарды болушу да мүмкүн. Бүтүн шартта келген эквиваленттер, түз катыштагы сөздүн негизинде келет. Мисалы: 菩萨 *púsà “Будда”*, 圣地 *shèngdì “эң кадырлуу”*, 圣人 “акылман” *shèngrén*, 股份公司 *gǔfēngōngsī “акционердик компания” ж.б.* Кээ бир сүйлөмдөр сөз айкаштарынын маанисине карай дал келип которулуп кетет. Мисалы: 这是美国国家战略的分水岭、将改变二战以后美国对外用兵的原则。 “Бул суу аймактарын бөлүшүрүүдө АКШнын мамлекеттик стратегиясы, дүйнөлүк экинчи согушган кийин

америкалык армияны чет өлкөлөрдө пайдалануу принциптерин өзгөртөт”. Бул сүйлөмдүн негизги маанисин алуучу сөз айкаштары, кыргыз тилиндеги лексикалык бирдиктерине дал келүүдө, аларды белгилей кетсек: 美国 АКШ, 战略 стратегия, 分水岭 суу аймактарын бөлүштүрүү, 二战 экинчи дүйнөлүк согуш, 原则 принцип. Кытай тилинде да мындай лексикалык бирдиктер аз эмес, бирок которууда так маалыматты дал өзүндөй которуу даражасы бир аз башкача нейтралдуу мааниде берилет. Мисалы, бир гезит бетинде кайраттуу кытай полициясы жөнүндө макала берилген. Макалага эмоциалдык-көркөмдөө стили пайдаланылган. Мында баяндалат 为抓捕罪犯敢于拼命的 “虎将” “эр жүрөк аскер сыяктуу, өз өмүрүнүн коопсуздугуна карабастан, кылмышкерлер менен кайраттуу кармашууга чыгып колго түшүрөт”. Тырмакча ичинде берилген “虎将” hǔjiāng (сөзмө сөз мааниси: жолборс-генерал) өтө ачык көркөмдөлгөн сүрөттөө кыргыз тилине которууда өз “көркөмдүк боёгун” жоготот. Анын оордун “кайраттуу полиция” лексикалык сөз айкашы орун алат. Чындыгында жандыктардын образын чагылдыруу менен берилген маалымат-публицистикалык макалалар кытай гезиттеринин бетинде кеңири пайдаланылып, гезит бетинде тырмакчага алынып жазылат. Кээ бирде пайдаланылган фразеологизмдер кытай тилинде образдык айтылуусунда өзүнүн келип чыгуу маңызын жашырып, которууда анын мааниси каралбастан калып кетет. Мисалы: Чек ара аскерлеринин контрабандалык топ менен күрөшүүсү жөнүндөгү макала төмөнкүдөй баяндайт: 恐怖分子企图走私武器弹药、危害我国安全、然而、其拙劣伎俩很快被我边防战士的“火眼金睛”识破。 “Террористер контрабандалык жол менен курал-жарак жана ок-даарыларды тартып кирүүгө аракеттенишип, биздин өлкөнүн коопсуздугун коркунучка калтырууну каалады, бирок начар жөндөмдүүлүгүнөн тез арада, биздин чекара аскерлерибиздин кыраакы көзүнө чалдыгып, билинип калды”. Берилген сүйлөмдө “火眼金睛” huǒyǎn jīnjīng фразеологизми бар. Ал кытайдын адабиятында баалуу оорундагы 西游记 xīyóujì “Батышка саякат” романынан алынган. Романдын жетинчи бөлүгүндө улуулуктарга баш ийбеген маймыл падыша Сун Укуну, кок асмандагы улуулуктар сарайдагы кылган баш-аламандыгы үчүн 八卦炉 “сегиз бурчтуу мешке” салышат. Улуу жагылган от менен анын жылуулук деми Сун Укунга таасир берип, көз алдындагы жашыруун сырларды ажырата билүү касиетине ээ болот. Берилген мүнөздөмөнүн маанисин төмөнкүдөй фразеологизмдик түшүнүк катары которууга болот: “ар кандай жашыруун сырды байкай билген, кыраакы көз”. “火眼金睛” huǒyǎn jīnjīng фразеологизми менен мына ушул материал басмада сүйлөм тизмегинде берилген.

Которуунун экинчи жөнөкөй түрү *аныктык которуу* эрежеси. Аныктык которууда “берилген объектине, бир элдин жана башка элдин турмуштук жашоо мүнөздөмөсүн (турмуш-тиричилик, маданий, социалдык жана тарыхый өнүгүүлөр), улуттук же тарыхый-этникалык колоритти алып жүргөн, которууда так дал келүү (эквиваленттик) маанисине ээ болбостон, жалпы өзгөрүүсүз түшүнүк менен келип, өзгөчө каралуучу сөз жана сөз айкаштары”. Аныктык которууда төмөнкү ыкмалар колдонулат:

- 1) Транскрипция: 麦当劳 màidāngláo “макдоналд”, 蒲式耳 púshìěr “бушель”, 托拉斯 tuōlāsī “трест”, 义和团 yìhétuán “ихэтуан-адилеттик жана тынчтык уюму”, 玛纳斯 mǎnàsī “Манас”, 红卫兵 hóngwèibīng “хоёвейбин-кызыл сакчылар”, 克瓦斯 kèwǎsī “квас”, 萨克斯风 sàkèsīfēng “саксафон”, 可口可乐 kěkǒukělè “кокакола”, 托福 tuōfú (test of English as Foreign Language TOEFL) “чет өлкөлүктөр үчүн англис тили сыноосу” ж.б.
- 2) Калькировкалоо (аныктык которууда семантикалык мааниси сакталат): 桥牌 qiáopái “бридж” (англ. Bridge – көпүрө), 雀巢 quècháo (англ. Nest - уя канаттуулар уясы), 鸵鸟政策 tuóniǎozhèngcè “старус саясаты”, 丝绸之路 sīchóuzhīlù “жибек жолу” ж.б.
- 3) Баяндап жазуу (сүрөттөө) менен которуу: 钟鼎文 zhōngdǐngwén “ритуалдык колодогу жазуулар”, 寿面 shòumiàn “кесме, кытай элинде туулган күнгө даярдалуучу салттык тамак түрү, узак өмүр сүрүү маанисин берет”, 春联 chūnlián

“жаңы жылдагы жакшы тилектер жазылган жупташкан кызыл тасма кагаздары, короого же кире бериштеги чоң дарбазанын эки тарабы менен эшиктин жогорку тарабына жабыштырылат”, 张冠李戴 zhāngguān lǐdài “ (сөзмө сөз которууда: Жаңдын баш кийимин Лиге кийгизүү) туура эмес дарек менен кайрылуу”, 行行出状元 hánghángchū zhuàngyuán “(сөзмө сөз которууда-ар бир кесиптин өздүк жуаңюаны болот. Жуаңюан 状元 - феодалдык коомдогу кытай элинин эң жогорку илимий наамы, жалпы шаардык сыноодон жеңип чыккандар үчүн берилген) ар бир жердин өзүнүн устасы (билерманы) бар”.

- 4) Жакындаштырылган котормо - аныктык которууда түпкү теги боюнча маалымат берүү эрежеси. Байыркы кытайдагы башталгыч илимий наам 秀才 xiùcái, уездеги сыноодон ийгиликтүү өткөн үчүн берилген. Мисалы: бир элдик макалда 秀才不出门、全知天下事。Xiùcái bù chūmén, quánzhī tiānxià shì , - деп айтылат. Мааниси “окумуштуу адам өз үйүнүн босогосунан чыкбастан туруп, асман алдындагы баардык ишгерден кабардар”. 火锅 huǒguō (сөзмө сөз мааниси: оттогу казан) “кытай самовары, жашылча, эт, балык ж.б. нерселерди аралаштыра сууга кайнатып бышыруу”, 八仙桌 bāxiānzhuō “бурчтуу же грандуу стол (сөзмө сөз: сегиз дао ыйыктары столу)”.
 - 5) Функциалдык аналог: 顾客是皇帝 gùkè shì huángdì “кардар дайыма туура (сөзмө сөз маанисинде кардар – бул император)”, 小巫见大巫 xiǎowū jiàn dàwū “жүлжүйүп кароо (сөзмө сөз мааниси: кичинекей шаман чоң шаманды жолуктурду)”
 - 6) Которууда ар тараптуу тексттик маалыматтар кошулуп келген учурда аралаш ыкмаларды пайдалануу ыңгайы түзүлөт:
 - Транскрипция жана калька: 吉尼斯世界纪录大全 Jínísī shìjiè jìlù dàquán “Тиннестин рекорддор китеби”, 特洛伊木马 Tèluòyuī mùmǎ “Торядык жылкы”, 山姆大叔 Shānmǔ dàshū “Сем таяке”, 诺贝尔奖金 Nuòbèiěr jiǎngjīn “Нобель сыйлыгы”, 辛亥革命 Xīnhài gǎigé “Синхай революциясы”, 战国时代 Zhànguó shídài “Согушчан падышачылыктар” доору (б.э.ч. кытай тарыхындагы 471-221 жылдар).
 - Транскрипция жана түшүндүрмө: 北齐 běiqí “Тндк Ци династиясы”, 法论功 fǎlùngōng “Фалунгун диндик сектасы”, 气功 qìgōng “Цигун дем алуу көнүгүүсү”, 颐和园 Yíhéyuán “Ихьюан императордун жайкы эс алуу сарайы”.
 - Калька жана түшүндүрмө: 三峡 sānxiá “Янцзы дарыясындагы үч капчыгай”.

Тексттерди теориялык жактан которууда сөздүк корду кеңейтүү, грамматикалык дал келүүчүлүк менен айырмачылыктарын терең түшүнүү, кыргыз кытай тилдеринин лексикалык жана стилистикалык структурасын ажырата билүү зарыл. Берилген публицистикалык тексттин негизги маалыматты камтыган бөлүгүн терең талдап, кыргыз тилинин нормативдүү адабий тилинде мазмундуу баяндай билүү чоң чеберчиликти талап кылат.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Щичко В.Ф. Китайский язык. Теория и практика перевода: учебное пособие. М.: АСТ, Восток-Запад, 2007. – бет 76-81
2. Перевод: теория и практика. Пекин. 1997.
3. 汉俄大词典。上海外国学院。商务印书馆。北京 2004年
4. 现代汉语词典。北京 2005年